

Adalékok a törökkori Gyula epikus énekeihez

A *Krónikák és históriák éneke a törökkori Körös – Maros közéről* című antológiám megjelenése — 1961 — óta olyan adalékokra bukkantam, amelyek fontos kiegészítésül szolgálhatnak a szöveggyűjteményben szereplő művekhez, illetve — tágabb értelemben — segíthetik a téma jobb megértését.¹

1. Az ismeretlen szerzőtől származó, balladai hangvételű *Cantio de militibus pulchra* keletkezéstörténetének rajzához kevés konkrét adat áll birtokunkban. A mű tárgya a gyulai vár vitézeinek — Kerecsényi László kapitány fizetetlen hadi népének — fegyveres kenyérkeresése, a zsákmányszerző portya a Buda—Belgrádi-út Bugac vidéki szakaszán. Ismeretes, hogy a szép-énekből szereplő személyek: Beke Pál, Balázsdeák Márton, Tegzes Lőrinc, a viszonylag előkelőbb 4–5 lovassal szolgáló közvitézek („jó legény”²-ek), hiteles személyek, találkozunk velük a gyulai vár 1562. évi zsoldjegyzékében.³ A várórség 1564. május 8-án kelt mustrajegyzékében Beke Pál már hadnagy, kardja alatt 142 lovas teljesít-szolgálatot. Tehát a *Cantio de militibus pulchrá*ban előadott véres összecsapás híre 1564. május 8-a előtt jutott el a névtelen szerzőhöz, illetve azt megelőző eseményről szól.

Karácson Imre publikált oklevelei⁴ között találtam rá II. Szulejmán szultán egy fogoly-szabadító rendeletére: „A budai janicsárok közül Veli elem járult és jelentette, hogy mikor feleségével és gyermekeivel Belgrádból Budára ment, Gyula nevű hadi várból a hitetlenek kijötték s feleségét és gyermekeit elfogták és Fatma nevű leánya jelenleg is fogságban van s arra kért, hogy kiszabadítása végett a segítségre nézve Arslán bégnek magas rendelet adassék, ami meg is parancsoltatott. A 972. évi Sevvar hó 12-én.”

Tehát Fatma kiszabadítási eljárása — áttéve a mohamedán időpontot — 1565. május 12-én a kezdeti szakaszában tartott. Figyelembe véve a fogolyváltás szolgálati úton járó hosszadalmas ügymenetét, bizonyos, hogy a szultáni parancs előtt jóval fogságban volt már a leány. Nincs okunk feltételezni közvetlen kapcsolatot Veli családjának esete és a gyulai vitézek egyik megénekelte portyája között, de az oklevélben szereplő és a katonákról írt szép-énekből előadott történet időközben áll, s Karácson oklevele erősíti az ének tárgyának történeti hitelét.

2. A *bajnokok Vég-Gyula várában*, a Toronyi Tamás vitézi tetteit megéneklő, népies ponyváéneke 1807-ben kiadott címlapján olvashatjuk; „Irattatott a’ Hód vize’ partján Nemes Vörös Mihály által”.⁵ A *Vásárhelyi testamentumok*⁶ megjelenéséig nem tudtunk közelebbit a szerző kilétéről. A hódmezővásárhelyi levéltárban talált kétkötetes Testamentum-könyv végrendeletei között szerepel Nemes Vörös István 1788. február 13-án született végakarataának a szövege. Ebből kiténik, hogy Mihály a kis vagyonú nemes középső fia; „² Aranyágban (a mint neveztetik közönségesen) a’ Kortyogóba lévő 165. útból álló szállómet hagyom ugyan Vörös Pál fiannak ily conditioval, hogy két testvér Battyait Vörös Jánost, és Vörös Mihályt azon szállóból kész pénzel tíz tíz forintokkal eligesse (sic!) ki.” „⁸ Minden névvel nevezendő javaim tulajdon acquisitumom, melyekből Nemes Vörös János, és Nemes Vörös Mihály fiaimat tökéletesen ki elégittem, azon okból most nékiek semmit sem hagyok, a 2dik Punctumbéli

¹ Ezzel kapcsolatban vö. ECKHARDT SÁNDOR: Toronyi Tamás. ItK 1965. 597 és KOMLOVSZKI TIBOR: Arany Toldija és egy népies hősi ének. ItK 1965. 585–596.

² „Eszevgyűltek az gyulai vitézek;

³ Megszámlálók egynehány vitézeket;

⁴ Egyik vitéz az jó legény Beke Pál.” — Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. (Tankönyvkiadó, 1951.) 256.

⁵ VERESS ENDRE: Gyula város oklevéltára 1313–1800. Bp. 1938. 357., 378.

⁶ KARÁCSON IMRE: Török—magyar oklevéltár 1533–1789. Bp. 1914. 70.

⁷ VIRÁGH FERENC: Krónikák és históriák éneke a törökkori Körös—Maros közéről. Békéscsaba, 1961.

⁸ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Vásárhelyi testamentumok. Bp. 1961.

szőlő jusson kívül, és nem is kereskedhetnek semminémű titulus alatt mostani feleségem Nagy Ilona, és Nemes Vörös Pál fiamon.”⁷

A testamentumban olvasható név azonosítható. Az időbeli lehetőség kézenfekvő; az 1788-ban végrendekezett Nemes Vörös István második gyermeke 1807-ben jelentette meg a népies hősi énekét Szegeden. A genealógiai adat mellett erősít a szerző azonosságát illetően a végrendelet és az 1807-ben megjelent Vörös-féle mű hangalakjának gondosabb egybevetése is.

3. Vörös Mihály Toronyi-történetében sarkított ellentétet rajzol Toronyi Tamás és Kerecsényi László főkapitány között. (Kerecsényi ugyanolyan ellenszenves figura a Vörös-féle népies énekben, mint az ismeretlen szerző *Cantio de militibus pulchrájában!*)

A ponyvaének szerint a Toronyi-párt élesen ellenezte a vár szerződéses feladását; „Ne higgyen oly könnyen álnok Pertafának, Aki csak keresi kedvét a portának!”⁸

Kerecsényi leintette a haditanácsban az ellentábort s meg is lakolt érte:

És hogy a várkapuk mind felnyittatának,
A török seregek belé ballagának.
Pertafa pasa így állá meg a hitet,
Melyet Kerecsényinek nagy erősen letett:
Hogy a kulcsot mihelyt a kezeihez vette,
Kerecsényit azonnal vasra verettette.
Szolimán császárhoz Belgrádba küldötte,
Ki ott Kerecsényinek fejt elüttette.”⁹

Bizonyára nem lesz fölösleges, ha az újabb kutatásokra támaszkodva megvillantjuk Kerecsényi belgrádi fogságának egy-két eddig ismeretlen eseményét. Annál inkább meg kell ezt tennünk, mert a szubjektivitásoknak inkább hangot adó költészet elvégezte a maga munkáját a Kerecsényi-karakterisztika felvázolásában.

A rabláncokat csörgető volt főkapitány levelezésben állt Brebiri Melith Györggyel, volt rabtársával, az időközben szabadulást nyert zempléni nemessel,¹⁰ akivel együtt esett fogságba. Az 1566. november 11-én kelt levelében közvetítést kér kiszabadítása érdekében. A bécsi udvarban uralkodó fel fogás ismeretében érvet kínál Brebirinek s közben leírja a gyulai vár ostromának végnapjait; „Kegyelmed tudja, hogy mi mind fejünként egyaránt híven és igazán szolgáltunk a felségnek. A várban ránk törtek, romboltak mindenütt, a védővizeket elvezették, az árkokat egyaránt a mi falainkkal betemették. A várnép elfogyott, akik maradtak, betegek lettek, megsebesültek, a hadnagyok is mind elesetek.”¹¹

1567. január 14-én írta Kerecsényi egyik újabb levelét.¹² Ebből tudjuk, hogy reményei megkoptak. Ekkor még szintén rabságban szenvedtek Glézán Miklós és Budai János közlovasok is, akiknek neve szerepel a gyulai őrség 1562. és 1564. évi zsoldjegyzékében.¹³ „Kedves György uram — írja Kerecsényi Melithnek —, megértettem, amit írtál. Megkaptam szegény Glézán Miklós levelét is. Csak lenne már valamilyen vége fogságunknak. Megértettem, hogy nagyságod beszélt Schwendi úrral,¹⁴ én írni fogok Zay úrnak.¹⁵ Akárki beszél uraságod ellen, vagy azok ellen, akik velünk Gyulán voltak, én halálomig védeni akarom hűségünket. Akik minket titokban elmarasztalnak, meg fognak szegyenülni. Írja meg nagyságod, hogyan áll a szegény Glézán Miklós és Budai János dolga, ugyanis, ha tehetem, szívesen segíték a szerencsétleneken.”

Tudjuk, önmagán sem segíthetett, a törökök 1567. november 30-a előtt megfojtották.¹⁶

4. Szöveggyűjteményem 76–78. oldalán kapott helyet a Berettyó menti török pusztítást megverselő *Dányádi-féle „Siralmas ének”*. Előadtam a jeremiád tartalmának megértéséhez szükséges magyarázatoképpen, hogy a Wesselényi-féle összeesküvés összeomlása után egyaránt mozogtak törökök és Thököly Imre kurucjai a Partiumtól nyugatra levő területeken, és felváltva szállták meg a községeket a megélénkült katonai tevékenység jegyében. Mostanában találtam *Hornyk Jánosnál*¹⁷ olyan adatot, amelyből Kecskemétre vonatkozóan is a Gyula és Debrecen közötti vidéken naponkénti helyzet képe bontakozik ki.

⁷ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: i. m. 367.

⁸ VIRÁGH FERENC: i. m. 63.

⁹ I. m. 63.

¹⁰ VIRÁGH FERENC: Török hódoltság Gyula térségében. (Békéscsaba, 1960.) 39.

¹¹ Országos Levéltár. Zichy-cs. lt. 81. NB. fasc. 2170.

¹² O. L. Zichy-cs. lt. 81. NB. fasc. 2171.

¹³ VERESS ENDE: i. m. 358, 378, 380.

¹⁴ Schwendi Lázár kassai főkapitány.

¹⁵ Zay Ferenc felsőmagyarországi főkapitány.

¹⁶ VERESS ENDE: i. m. 433.

¹⁷ HORNÝK JÁNOS: Kecskemét város története oklevéltárral. Kecskemét, 1860. II. 498.

Kecskemét város tanácsának egyik prominense, Nemzetes Deák Pál, Hornyiknál publikált „Fő Bíróságában holmi Vitézkrül való Jedzés”-ében „23. Januáry, 1679” keltezéssel a következő bejegyzést olvashatjuk:

Csongrádi Szarvasi Törökök most jönnek
Huszonötén lévén letelepedének
Estve Szőke Jánossal veszekedének
Reggel Csongrád felé tíz szánon menének.

...
Ugyan azon napon Kuruczok jövének
Ők is szokás szerint nem is éhezének;
Azomban egymás közt itt öszve veszének
Egyiknek kezébül pecsenyét ejtének.

Ezek a szétszórt adalékok eddig nem kerültek együvé, most tehát gazdagítjuk velük a tárgykört.

Virágh Ferenc

Balassi Ferenc és Zsófia asszony?

Folyóiratunk 1964/5–6. számában tette közzé Grosz Artúr a Balassi lipitói szereplésével kapcsolatos megyeszéki jegyzőkönyvek följegyzéseit,¹ többek között a Balassi fivéreknek az anyagi javaiban (Pongrácz László földbirtokos részéről) igazságtalanul kijátszott özvegy Huszty Pálné érdekében folytatott tevékenységükről szóló dokumentumokat. Özvegy Huszty Pálné története, a Balassi fivérek erélyes föllépése Pongrácz László ellen, nem csupán új s érdekes adalék Balassi életrajzához, de talán összefüggésbe hozható költészetével is.

Balassi két 1589-ben keletkezett versében szerepel egy „Zsófia”: a „Nyolc ifiu legény” kezdetűben és a *Sófi nevére* írottban. Az utóbbi Zsófiája mögött Eckhardt Sándor Perényi Zsófiát, az anyját gyászoló főrangú ifjú lányt sejtette, akit Balassi 1589-ben, kudarcai után szeretett volna feleségül venni. Már Eckhardt utalt azonban arra, hogy e házassági tervét (1589 nyarán, amikor már Lengyelországba készül!) „Bálint sem igen vehette túlságosan komolyan . . .”² Klaniczay Tibor szintén Balassi életének 1589. évi eseményeit véve figyelembe tartja valószínűtlennek, hogy a *Sófi nevére* írott vers hosszadalmas udvari ostromot jelenthetne. Ugyanakkor a „Nyolc ifiu legény” kezdetű énekben a Credulus (Bálint) atyafia (Ferenc) kedveseként szereplő Zsófiáról feltételezi, hogy esetleg ő lehet Perényi Zsófia.³ A lipitói jegyzőkönyvek Zsófia asszony történetével kapcsolatos részletei újabb feltételezésre is lehetőséget adnak. Hangsúlyoznunk kell, hogy Zsófia személyéről eddig semmilyen írásos dokumentum sem adott hírt, a lipitói jegyzőkönyvek egyik története viszont „Zsófia” asszony körül bonyolódik.

Balassi Ferenc, amikor a szentmiklósi temetőben kérdőre vonja Pongrácz Lászlót, a halottak napján temetőbe látogató alispán és több nemes jelenlétében, akkor „Zsófia asszony” (Huszty Pálné) védelmében lép föl, megyei panasztételében is a „Zsófiát” ért sérelmeket hánytorgatja Pongrácz szemére, és Bálint is „Zsófiáról” beszél Pongrácz elleni fenyegető bejelentésében.⁴ Özvegy Husztyné jegyzőkönyvekben megörökített története 1586 novemberétől 1588 júliusáig játszódott le, sajnos, a későbbi fejleményekről már nem tájékoztatnak a följegyzések.

A fennmaradt dokumentumok mindenesetre bizonyítják, hogy Balassi Ferenc 1586 novemberében a Pongráczok birtokán élő, Szentmiklós néhai bírájának özvegye, Zsófia asszony lovagias védelmezőjeként lép föl. A jegyzőkönyvek híradása a halottak napján a szentmiklósi temetőben történt felelősségrevonás körülményeiről sejtetni engedik, hogy Balassi Ferenc számára talán nem lehetett közömbös Zsófia asszony személye. A lipitói jegyzőkönyvek Zsófia asszonnyal kapcsolatos följegyzéseiből meszemenő következtetéseket levonni természetesen nemigen lehet, de mégis hírt kapunk egy „Zsófiáról”, akinek az érdekeit a Balassi-fivérek oly szenvedélyesen képviselik.

¹ GROSZ ARTÚR: Balassi Bálint a lipitói jegyzőkönyvekben. ItK 1964. 690–695.

² ECKHARDT SÁNDOR: Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 193–195.

³ KLANICZAY TIBOR: Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. MTA I. OK

⁴ GROSZ ARTÚR: i. m. 693–695.